

Szláv jövevényszavaink magánhangzó-quantitása*

II.

(A szláv *i*, *u*, *y* hangok megfelelői)

Szláv jövevényszavaink magánhangzó-quantitásáról írt tanulmányom első részében szándékosan csak a szláv *a*, *ě* hangok magyar megfelelőivel foglalkoztam, érintettem továbbá a szláv *e* és *ę* magyar megfelelőinek a kérdését, de a szláv *i*, *y*, *u* hangok tárgyalását tudatosan mellőztem: egyrészt azért, mert tanulmányom kereteit kissé szétfeszítette volna, másrészt azonban azért is, mert a kérdés olyan egyéb vizsgálódást is szükségessé tett, amit akkor különböző okok miatt elvégezni nem tudtam.

A szláv *i*-, *y*-, *u*-nak megfelelő magyar hangoknál a helyzet ugyanis az, hogy a szláv kvantitáskülönbség az első pillanatra egyáltalában nem is látható. Ezeknek a hangoknak a magyar megfelelőinél — néhány kivételt (mint pl. *csín*, *zsír*, *gúzs*, *gúnya*, *szűszék*) nem számítva — a szláv kvantitáskülönbséget egyáltalában nem találjuk. Nyilván ez volt az oka annak, hogy ASBÓTH OSZKÁR, aki pedig a szláv hangsúly- és kvantitás-kérdéseket nagyon jól ismerte (az első világháború előtti idevágó szakirodalom nemcsak majdnem teljesen megvolt a magánkönyvtárában, hanem mindegyik tele van a jegyzeteivel is, jeléül annak, hogy alaposan át is tanulmányozta őket), a szláv kvantitásnak a magyarral való közvetlen kapcsolatában egyszerűen nem hitt. De ha tekintetbe vesszük, hogy a szláv *i*, *y*, *u*-nak a magyarban kétféle megfelelője van: egyfelől az eredetibb *i*, *u*, másfelől az egy fokkal nyiltabb *ě*, *o*, szinte magától merül fel a kérdés (és szinte hihetetlen, hogy eddig még senki sem vetette fel), vajon ez a kvalitatív különbség nem kvantitási különbségből származik-e. Felmerül ez a kérdés már csak azért is, mert köztudomású, hogy a nyiltabbá válás kizárólag az eredetileg rövid magánhangzóknál található. A nyiltabbá válás ugyanis egyenesen bizonyíték a hangnak egykori rövidege mellett, és kizárja, hogy valaha hosszú lehetett volna.¹ De ha ez így van, és ebben nincs komoly okunk kételkedni, akkor nyilvánvaló, hogy azok

* E dolgozat első részét l. Ny.K. LXV, 77—101. l. — Ugyanitt adom a szakki-fejezések magyarozatát is, l. 79. l. jegyzet.

¹ Vö. Gombocz, ÖM. II/1, 76; BÄRCZI, Hangt.² 38; de különösen MELICH, HonfMg. 193 (*Harám*), 246 (*Zalatna*), 144 (*Szalánkemén*), 390 (*Mura*), 394 (*Cuha*). — Az más kérdés, hogy MELICH magyarozatai közül több nem fogadható el. Az Anonymusnál előforduló *Horom* változat rövid *Chramz* alakra utal, de ez nem okvetlenül a kvantitását elvesztett bolgár nyelvből származik. A szlovén *hrām* hangsúlya ugyanis világosan mutatja, hogy itt eredetileg régi akut volt, amelynek minden déli-szláv nyelvben szabályosan rövid a megfelelője. A *Harám* helyén álló mai falunak ma is szabályosan *Rām* a szerb neve. A mai szh. *hrām* ~ G. *hrāma* nyilván egy más változat, különben — —, azaz II. d. — A Mura folyó nevének állítólagos *Mora* változata, amely miatt a hosszú *ū*-val hangzó horvát-szlovén *Mūra* alakból nem lehetne átvéve, egyszerű sajtóhiba. A helyes alak *Mora* (LevT. I, 86; vö. KNIEZSA: AECO. II, 124). — A *Cuha* alakról éppen ez a tanulmány akarja kimutatni, hogy csak egy hosszú *-ū*-átvétele lehet, tehát a déli-

az *i*, *u* hangok, amelyek megőrizték eredeti zártságukat és nem váltak nyíltabbakká, nyilván eredeti hosszú hangokra mennek vissza. Ez a feltevés a szláv (és a német) jövevényszavaknál a legteljesebb mértékben helyesnek bizonyult. Szláv jövevényszavainknál ugyanis kétségtelenül kimutatható, hogy a szláv *i*, *y*, *u* hangok helyén található magyar *i*, *u* hangok az eredetileg hosszú hangok helyén állanak.

I. Szláv rövidülések²

a. Megrövidült minden szóvégi hosszú magánhangzó. A szóvégi *-i* és *-y* a magyarban a többi tővégi magánhangzóval együtt tűnt el (*csép* < *cěpi*, *kóc* < **kǫci*, *nyüst* < **ništi*, *olasz* < *vlasi* || *barack* < *brosky*, *murok* < *mǫrky*, *reték* < *redǫky*, *tök* < *tǫky*).

b. Megrövidült a hosszú magánhangzó a három vagy több szótagú szavak első szótagjában, ha az eredetileg hangsúlyos volt. Mint az *á-* és az *é-*nál, itt is kétféle megfelelés jelentkezik: hosszú és rövid. Hosszú: *guzsaly* : orosz *kúžel*, szlovén *kůžel*, cseh *kužel* (vö. finn *kuoseli*) | *uzsonna* : orosz *úžin*, szh. *užina*, szlovén *užina* || *pince* : blg. *pivnica*, szh. *pivnica*, cseh *pivnice* (de szlovén *pivnica*, ukrán *pyvnyca*, eltérő hangsúllyal: I, c.) | *utca* : orosz *ulica*, szh. *ulica*, szlovén *ulica*, cseh *ulice*³ (vö. finn *uula*).

Rövid: *lepény hal* : szh. *lipan*, szlovén *lipan*, cseh *lipan* || *keszőce* : szh. *kiselic*, szlov. *kiselica* (de ukrán *kyselica*, eltérő hangsúllyal) | *pernye* : cseh *pyřeně*, szlovák *pyrina* (más nyelvben nincs meg).

c. Megrövidül a hosszú hang három vagy több szótagú szó hátulról számított harmadik szótagjában, ha akutos intonációja volt és utána hangsúlyos szótag következik (vö. pl. *szalonna*, stb.). Ebben a kategóriában azonban ide tartozó szavunk nincs. Csak két ige sorolható ide, de ezeknek szabályosan hosszú a hangzójuk: *csinál* : orosz *činit*, szh. *činjati*, *činiti* | *kuruzsol* : orosz *kružit*, szlovén *krožiti*, cseh *kroužiti*, la. *krazyć*.

d. [Megrövidül a hangsúlyos szótagot két szótaggal megelőző hosszú magánhangzó. Erre példánk nincs.]

e. Több szótagú szóban megrövidül az utolsó előtti hangsúlyos szótag, ha eredetileg akutos intonációjú volt. Ide aránylag sok szó tartozik. A magyarban a szláv szó magánhangzójának mindig rövid hang a megfelelője, amely a legtöbbször ki is esett: *gálna* : orosz *kalina*, szh. *kàlina*, szlovén *kalina*, cseh *kalina* | *málna* : orosz *malina*, szh. *màlina*, szlovén *malina*, cseh *malina* | *mocsolya* : orosz *močilo*, szh. *mòčilo* | *motolla* : orosz *motovilo*, szh. *motovilo* | *nyoszolya* : blg. *nosilo*, szh. *nòsilo*, szlovén *nosilo* | *polc* : orosz *polica*, szh. *pòlica* (karj. *paltša* KALIMA 32) | *szalonna* : orosz *solonina*, szh. *slànina* || *berkenye* : szh. *brèkinja*, szlovén *brekinja* (de a bolgárban eltérő hangsúllyal *brèkinja*) | *kabala* : orosz *kobyla*, szh. *kòbila*, szlovén *kobila* (votják *kobla*, vö. KALIMA 53) | *kapca* : orosz *kopjtce*, szh. *kòpice*, cseh *kopytce* | *kapta* :

szlávból való átvételének semmi akadályja nincs. — A *Zalatna* nyilván már egy rövidült alak átvétele (vö. itt MOÓR ELEMÉR feltevését), a *Szalánkemen* névnek *Szolon-* változata is (Anon. *Zolonkemen*) ide tartozhatik, ha feltesszük, hogy eredetileg háromtagú volt. **Szolonu*.

² A továbbiakban az előző tanulmányom sorrendjét követem.

³ A *pince* *-i*-je azonban valószínűleg magyar nyúlás eredménye, amely különben a szláv *-iv* > **-iü-* helyén várható is. A haplológia, amelyet itt MELICH (MNY. 29: 271) feltételez, az *-iv* > **-iü-* > *-iü-* fejlődést nem magyarázza meg, de nem is zárja ki. Az *utca* fejlődése: szláv *ulica* > *ulca* > *úca* > *ucca*. Az *ú* tehát szintén magyar fejlemény.

orosz *kopýto*, szh. *kòpito*, szlovén *kopíto* (Karj. *kaputta*, l. KALIMA 32) | *máglya* : orosz *mogíla*, szh. *mògila* || *abrosz* : orosz *obrús*, blg. *obrús* | *káposzta* : orosz *kapústa*, szlovén *kapústa* (vö. karj. *kapusta*).

f. Több szótagú szóban az utolsó előtti szótag általában megrövidül, ha hangsúlyos szótag után állt: *mérce* : blg. *mérica*, szh. *mjèrica*, szlovén *mèrica*, cseh *měrice* | *pálca* : blg. *pálica*, szh. *pàlica* | *szekerce* : blg. *sekírica*, szh. *sjèkirica*.

II. A hosszú hang megmaradása

[a. Megmarad a hosszúság a három szótagú szavak első szótagjában, ha a hangsúly az utolsó szótagon állt, és a középső szótagban jer esett ki. Ide tartozó biztos példánk nincs].

[b. Megmarad a hosszúság a három szótagú szavak első szótagjában, ha utána egy rövid hangú hangsúlyos szótag állt. Ide tartozó biztos példánk sincs].

c. Megmarad a hosszúság a két szótagú szavak első szótagjában, ha hangsúly előtt állt:

círok : szh. *sijàrak*, szlovén *sírek* | *bivaly* : szh. *bivõ*, szlovén *bívol* (de a csehben rövid: *byvol*) | *giliszta* : orosz *glistá*, szh. *glísta*, cseh *hlísta* | *tiszta* : orosz *číst*, *čístá*, *čisto*, (a szh.-ban eltérő hangsúllyal: *číst*, *čista*, *čisto*, tehát régi akut az első szótagon; a szlovén *číst*, *čista* ugyanúgy) | *tisztes fű*: orosz *čístec*, szh. *čístac* (de a csehben a várható hosszú hang helyett rövid van: *čistec*) || *gúzs* : szh. *úže*, (de az oroszban más hangsúllyal: *úže* ; vö. karj. *huže* < orosz *guž* KALIMA 86) | *kusza* : szh. *kûs*, *kúsa*, *kúso* | *kukac* : szh. *kúkac*, szlovén *kúkec* (más hangsúllyal, új cirkumflexes intonációval) | *pusztá* : orosz *pust*, *pustá*, *pústo*, szh. *púst*, *pústa*, *pústo* (vö. karj. *pústa*, észt *puusta*, KALIMA 143).

Ezekkel a szabályosan hosszú hangokra visszamenő esetekkel szemben van két szó, amelyben rövid megfelelést találunk: *korpa* : orosz *krupá*, szh. *krúpa*, cseh *kroupa* (de az ukránban eltérő hangsúly: *krúpa*) és *szolga* : orosz *slugá*, szh. *slúga*, cseh *slouha* (de a köznyelvben *sluha*); a szlovákban is *sluha*). Ez a két szó azokhoz a kivételekhez csatlakozik, amelyeket előbbi tanulmányomban soroltam fel (*parlag* ; *borona*, *borozda*, *csorda*, *csoroszlya*, *szerda*, *terem* : NyK. LXV, 88, 89).⁴

III. Régi intonációk

1. Régi akut.

a. Magyar megfelelések, amelyekben a tőhangzó eredetileg hosszú (azaz cseh jellegű): *dínnye* : orosz *dýnja*, szh. *dínja*, cseh *dýně* | *ikra* : ukrán *íkra*, szh. *íkra* (de a csehben is rövid hanggal: *jíkra* ; és az oroszban eltérő hangsúllyal, amely az első szótag eredeti hosszúsága mellett szól: *ikrá*) | *szikra* : orosz *ískra*, szh. *ískra* (de a csehben is rövid hang: *jískra*) | *szilva* : orosz *slíva*, szh. *šljíva*, cseh *slíva* | *szita* : orosz *síto*, szh. *sító*, cseh *síto* | *tiszta* fa: orosz *tis* ~ G. *tísa*, szh. *tís* ~ G. *tísa* (de a csehben is rövid: *tis* és *tisa* ; a szlovénben pedig más a hangsúly: *tís* és *tisa*) | *villa* : szh. *víle* (de a csehben is rövid hang: *vidle* ; vö. még észt *vigl* < északi-nagyorosz, Pskov *vigla*,

⁴ A kérdés megoldását MOÓR ELEMÉR épp ebben a számban kísérlete meg. Úgy gondolom, hogy ezt a kérdést sokkal nagyobb anyagon kell megvizsgálni.

KALIMA 124) || *vidra* : orosz *výdra*, szh. *vidra* (de a csehben is rövid: *vydra* ; a magánhangzó a vót nyelvben is hosszú: *vidra*) || *csuka* : orosz *ščúka*, szh. *štuka* (de a csehben is rövid: *štika*) | *puzdra* : szh. *půzdra*, cseh *pouzdro*, szlovák *puzdro* (jelentése alapján a magyar szó egy szlovák h o s s z ú **půzdro* átvétele) | *ruha* : szh. *rùho*, szlovén *rúho*, cseh *roucho*, szlovák *ručho* | *suta* : szh. *šut*, *šuta*, *šuto* (a szó azonban valószínűleg már kései: *u*-ja származhatik rövid *u*-ból is).

b. Magyar megfelelések, amelyekben a tőhangzó eredetileg rövid (déli-szláv jellegű): *borotva* : orosz *brítva*, szh. *brítva* (de a csehben is rövid: *brítva*) | *golyva* : orosz *glíva*, szh. *glíva*, cseh *hlíva* | *malaszt* : blg. *mílost*, szh. *mílost*, szlovén *mílost* (de a csehben is rövid hang: *mílost*) | *poroszló* : szh. *prístav*, szlovén *prístav* | *tök* : orosz *týkva*, szh. *tíkva* (de a csehben is rövid: *tykva*) || *malom* : szh. *malin*, cseh *mlýn*, szlovák *mlýn* || *csoda* : orosz *čúdo*, szh. *čúdo*, szlovén *čúdo* (a csehben nincs meg) | *godolya* : szh. *dúnja*, *gúnja*, blg. *dúlja*, *dúnja*, cseh *gdoule*⁵ | *szoknya* : orosz *súknja*, szh. *sűknja* (de a csehben is rövid: *sukně*) | *szomoga* : orosz *smúga*, szlovén *smúga*, cseh *šmouha*, szlovák *šmúha*, *smuha*.⁶ | *unoka* : orosz *vnuk* ~ G. *vnúka*, blg. *vnuk* és nón. *vnúka*, szh. *únuk*, szlovén *vnúk* ~ G. *vnúka* alakja) — világosan régi akutra mutat. De rövid a hang a csehben is: *vnuk*.

2. Régi circumflex.

a. Magyar szavak, amelyekben a tőszótag rövid hangra megy vissza (tehát csef jellegű): *gonosz* : szh. *gnūs* ~ G. *gnúsa*, szlovén *gnūs* ~ G. *gnúsa*, cseh *hnus*, *hnis*⁷ | *Dorog* : szh. *drúg* ~ G. *drúga*, cseh *druh*.

b. Magyar szavak, amelyekben a tőszótag eredetileg hosszú (azaz déli-szláv jellegű): *čín* : orosz *čin* ~ G. *čina*, szh. *čín* ~ G. *čina*, cseh *čin* | *zsir* : orosz *žir* ~ G. *žira*, szh. *žir* ~ G. *žira*, szlovén *žir* ~ G. *žirî* (ált. azonban *žira*).

IV. Új intonációk

a. Új akut. Az új akut alá tartozó eseteket már tanulmányom első részében felsoroltam (*kuckó*, *kulcs*, *lúcs*, *lúg*, l. NyK. LXV, 93; *szűszék* 95). Hiányzik azonban a *gúnja* (orosz *gúnja*, blg. *gúnja*, szlovén *gúnj* és *gúnja*, cseh *houně*, szlovák *húňa*), amely az orosz, bolgár és a szlovén alapján talán ide sorolható, bár a szh. *gúnj* ~ G. *gúnja* alapján a II. d. típusához tartoznék.

b. Új circumflex. Tanulmányomban még egyetlen *i*, *u* eredetű szót sem említettem. A következő szavak tartoznak ide: *kurva* : orosz *kúrva*, szh. *kúrva*, szlovén *kúrva*, cseh *kurva* (vö. finn *kurva*, litván *kūrva*, KALIMA

⁵ Mivel a szónak a déli-szláv nyelvekben csak 'birsalma' jelentése van, viszont a magyarban csak a 'körte' mutatható ki, ami egyezik az ólengyellel, a magyar szót a lengyelből magyarítottam (MNy. XXX, 52; SzJsz. I, 196). A kvantitás alapján a déli-szlávból való magyarizációt kell választani. A jelentéskülönbséget vagy úgy magyarázhatjuk, hogy a 'birsalma' → 'körte' jelentés (nyilván a 'birskörte' jelentésen keresztül) megvolt valahol délen is, vagy úgy, hogy ez a magyarban fejlődött ki.

⁶ A 'vizes árok' jelentés alapján, amely csak a lengyelben és a fehér-oroszban mutatható ki, ezt az északkeleti területről ismert kihalt tájszót nyugati-szláv, tehát szlovák eredetűnek minősítettem (MNy. XXXI, 231; SzJsz. I, 509). A kvantitás alapján véleményemet módosítanom kell, mert a szó kvantitása határozottan déli-szláv jellegű. Ilyen jelentésű szó azonban a déli-szláv nyelvekben nem mutatható ki.

⁷ A szó a magyarban a keresztény terminológiába tartozik. De ez magyar fejlemény, mert a szláv nyelvekben mindenütt csak 'undor' stb. a jelentése.

111; a szlovén hangsúly új circumflex mellett szól) | *nyüst* : blg. *níšti*, a *níšta* duál. nom.-a (mivel a közszláv *nítb* 'fonál' szónak a cseh rövid *nít* ellenére régi akutos az intonációja: orosz *nít* ~ G. *níti*, szh. *nít* ~ G. *níti* ; -ja képzős származékának csak új circumflexes intonációja lehet) | *rekettye* : szlovén *rakútje*, cseh *rokytí* | *veternye* : szh. *jütrenja*, szlovén *jütrnja*, orosz *ütrenja*, cseh *jütrní*.⁸

V. Bizonytalankok

hiba. — Az ukránban kétféle hangsúllyal van meg: *chýba* és *chybá*, a szlovén *híba* hangsúlya pedig mindkét hangsúlyozásból származhatik. A szlovénben az első szótagbeli akutos hangsúlynak éppúgy az első szótag akutos hangsúlya felel meg, mint az utolsó szótag hangsúlya esetén, amely a szlovénben egy szótaggal a szó eleje felé tolódott. Az első esetben régi akutról volna szó, amelynek tőszótagja csak a csehben hosszú, a második esetben azonban minden nyelvben hosszú hang várható. A csehben ennek ellenére mégis rövid a hang.

iga. — Az orosz *igo* és a blg. *igo* alapján az eredeti intonációja nyilván régi akut. A csehben azonban *jho* van. Feltétlenül nyugati-szláv, tehát nálunk szlovák eredetű szó, mert délen ismeretlen (a blg. szó csak átvitt értelemben használatos és az oroszból van átvéve). A finn szó még hosszú hangra mutat: *ies* ~ gen. *ikeen*.

iglice. — Orosz *iglica*, szh. *iglica*, blg. *iglica*, szlovén *iglica*, cseh *jehlice*, azaz eredetileg a középső szótagon álló hangsúllyal, amely akutos intonációjú volt, és meg kellett rövidülnie, mint a *malína* típusban. A magyarban ez megőrzött hosszúság, vagy kései átvétel?

iszap. — Az egyetlen cseh *jeseř* alapján sem az eredeti hangsúly, sem az intonáció nem állapítható meg.

buja. — A csa-nyj. *búj*, *büja*, *büje* (NEMANIĆ jelölése szerint *búj*, *büja*, *büje*, vö. EtSz. I, 560) alapján régi akutra lehet következtetni (a továbbképzett szh. *büjan*, *büjna*, *büjno* új circumflex). A régi akutnak megfelelően *büje*-nak olvassa GEBAUER egy XIV. sz.-i forrás 'Pracht' jelentésű ócseh *buge* adatát (Sl. I, 115). Ha valóban akutos szótagja volt, akkor szlovák eredetűnek látszik.

burján. — Orosz *burján*, szh. *burján*, cseh *buřen* (de blg. *bürján*). Az orosz-szh. hangsúly alapján hosszú tőszótagot várnánk, mégis rövid van mind a szh.-ban, mind a csehben.

huszár. — Az ószerb alapján intonációja, hangsúlya nem állapítható meg.

koma. — A legtöbb nyelvben a szó a II. d. jellegű hangsúlyt mutatja (— —): orosz *kum* ~ G. *kúma* ; nön. *kumá* ; blg. *kum* ~ *kumót*, szh. *kúm* ~ G. *kúma* ; nön. *kúma*, szlov. *kúm* nön. *kúma*. A férfit jelentő szó tőhangzója tehát circumflexes intonációjú volt, s így a déli-szláv nyelvekben hosszú (a nyugati-szláv nyelvekben a szó nincs meg), a nőt jelentő *kumá* tőhangzója

⁸ Amint tanulmányom első részében is jeleztem, az új circumflex a legnehezebben kikövetkeztethető intonáció. A nehézséget még tetézi, hogy a szh.-ban — részint nyelvjárások szerint, de nem mindig — nem is egy, hanem kétféle megfelelése is lehet: hosszú eső (mint feljebb a *kurva*), és rövid eső (mint a *veternye* esetében). Legbiztosabban a szlovén alapján következtethető ki, ahol hosszú eső felel meg neki, de nem tolódik el az utolsó szótagra. A csehben különben mindig rövid hang van a helyén. A fenti négy szó közül az első kettő tehát kétségtelenül, a másik kettő pedig minden valószínűség szerint déli-szláv eredetű.

pedig szintén hosszú volt, és pedig helyzeténél fogva. Megfelelőjeként a magyarban tehát mindkét esetben hosszú hangot várhatnánk. — A *koma* *o*-ja azonban csak rövid *-u-* átvétele lehet. Ez a rövid hang a csa-nyelvjárásban meg is van: *kùm* ~ G. *kùma* (LESKIEN, Untersuchungen I. B. 566. — a nön. alakot nem közli). Ez mindenesetre azt mutatja, hogy a szónak a déli-szláv nyelvekben volt rövid változata is. A magyar szó ennek az átvétele.

kúp és *kupac*. — A *kúp* a következő alakban van meg: szh. *kùp*, szlovén *kúp*, blg. *kup* ~ *kùpšt* (tehát régi akut, melynek a déli-szláv nyelvekben rövid hang felel meg, míg a csehben általában hosszú, a szó azonban az északi-szláv nyelvekben csak *kupa* alakban van meg, és a csehben ennek az *u*-ja is rövid). A *kúp* hosszú *ú*-ját csak akkor lehetne a szlávból magyarázni, ha feltesszük, hogy a szó szláv jövevényszavaink legrégebb rétegébe tartozik és akkor került át, amikor a déli-szláv nyelvekben az akut alatti rövidülés még nem következett be. — A *kupac* *-u*-ja egy szh. *kùpac*, szlovén *kùpec* valószínűleg új circumflexből származó hosszú *-ū*-jára megy vissza.

kútya. — Az ósszláv *-tj-* helyén álló *-ty-* alapján nem lehet kétséges, hogy csak a szh.-ból származhatik. Ott azonban a régi akutnak megfelelően szabályosan rövid hanggal (*kùća*) találjuk. A probléma még nehezebb, mint a *kúp* esetében. A *kúp* esetében mint egytagú szóban magyar nyúlást is feltételezhetünk, de ez a *kútya* esetében rendkívül valószínűtlennek látszik. Korát illetően is kisebbek a lehetőségek, mert bizonyos, hogy *-ty*-je miatt e szó nem tartozhatik a legrégebb átvételek közé.

perje. — Az orosz *pyréj*, ócseh *pjří*, mai *pýr* alapján (II. d.) a magyarban hosszú hangot várnánk, holott rövid van.

szomogy. A cseh *smoud* és a szlovén *smôd*, *smôj* alapján a szó eredeti intonációja és hangsúlya nem állapítható meg. A cseh alak akutra mutat, míg a szlovén circumflex mellett szól. Bizonytalan.

lapocka. Tanulmányom első részében a *lapocka* szó cseh és szlovák megfelelőjében új akutot kerestem. Ez azonban egyáltalában nem valószínű. Mivel a *lopata* második szótagjának eredeti intonációja a szlovén *lopáta* tanúsága szerint biztosan régi akut volt, a *lop-a-tka* *-a*-ja metatónia esetén tehát csak új circumflex lehet. Ezt az új circumflexet különben jól tükrözi a szlovén *lopátka* alak. Ennek a jelentése ugyan nem 'lapocka' (azt a *lopáta* jelenti), hanem 'vakoló kanál', de képzése pontosan azonos a cseh *lopátka* szóéval. Az új circumflexnek azonban — mint feljebb kifejtettem — a csehben mindig, a szh.-ban pedig gyakran rövid magánhangzó a megfelelője. Ilyen rövid hangból van átvéve a *lap-o-cka* *-o*-ja, és talán a szlovákból származik.

A mai cseh és szlovák *lop-á-tka* hosszú hangja nem más, mint az ebben a kategóriában rendkívül gyakori új akut alatti nyúlás analógiája (pl. *dar* ~ *dárek*, *hlas* ~ *hlásek*, *hrad* ~ *hrádek* | *kus* ~ *kousek*, stb., stb.). Az alapszó és a képzett szó kvantitáskülönbsége eredetileg a metatónia alapján keletkezett: régi circumflexből új akut, régi akutból új circumflex. Ez a csehben így realizálódott: alapszóban rövid hang ~ képzett szóban hosszú hanggal, és alapszóban hosszú hang ~ képzett szóban rövid hanggal váltakozik (pl. *sláma* ~ *slamka*, *žába* ~ *žabka*). Idővel azonban az alapszó akut eredetű rövid magánhangzójával szemben is hosszú keletkezett a képzett szóban. Tehát pl. a három szótagú szavakban is, amelyekben minden hosszú magánhangzó szabályosan megrövidült. Így tehát a *hromáda*, *lopata*, *osada* stb. szavak kicsinyítése, bár a második szótag *-a*-ja eredetileg hosszú és akutos volt, ma *hromádka*, *lopátka*, *osádka*, tehát hosszú *-á*-val, mintha új akutból

fejlődött volna, nem pedig **hromadka*, **lopatka*, **osadka*, ahogy eredetileg lennie kellett.

VI. A szláv nazálisok

Mint tanulmányom első részében már jeleztem, a szláv *e*-nek a magyarban csak két esetben felel meg hosszú hang, éspedig az új akutos szótagú *péntek* és a *sántálból* elvonással keletkezett *sánta* szavakban. Ez esetben pedig *-in-* található egy régi akut helyén: *pating* : cseh *potěh*, szlovák *potah*, szlovén *potèg*. A magyar *-in-* nyilván egy hosszú **-ē-* átvétele, jelen esetben cseh-szlovák volna, azonban a megfelelő magánhangzó mind a csehben, mind a szlovákban rövid. Egyébként mindig *-èn-* (*-en-*) a megfelelő.

Hasonlóan egyetlen esetben jelentkezik *-un-* a szláv *o* helyén: a régi akutos szótagú *munka* szóban. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nazális helyén álló magánhangzója nemcsak a déli-szláv nyelvekben rövid (ahol szabályos), hanem a csehben is, pedig ott tulajdonképpen hosszú hangot várnánk: orosz *múka*, szh. *muka*, cseh *muka*, le. *męka*.⁹

Egyébként akár hosszú, akár rövid volt a nazális *o* a szlávban, a magyarban mindig *-on-*, *-om-*, sőt *-an-*, *-am-* a megfelelője (pl. a *konkoly*, *szomszéd*, ahol a II. b. alapján, a *lanka*, *goromba*, *tompa*, ahol a II. d. alapján várható volna a hosszúság). Ennek oka a magyarban keresendő, mert a *denazalizált*, tehát *későbbi* átvételű alakokban a kvantitás megkülönböztetése a magyar megfelelőkben teljesen szabályosan jelentkezik: *knéz* < szh. *kněz*, *vitez* < szh. *vítěz*; *guzsaly* I. b., *gúzs* II. c., *kuruzsol* I. c., *szűszék* IV. a. Ez azt mutatja, hogy a magyarság még *denazalizált* alakokban is átvette a szláv kvantitáskülönbségeket. Valószínűtlen volna tehát, hogy a *korábbi* átvételek idején ezek a szlávban már nem lettek volna meg.¹⁰

*

Összefoglalva az eddig elmondottakat, anyagunk alapján kétségtelen, hogy a kvantitáskülönbségek a szláv *i*, *y*, *u* hangoknál (az *a*, *ě*, *e* hangoktól eltérően) nem mint kvantitás-, hanem mint kvalitáskülönbségek tükröződnek. Míg ugyanis a szláv rövid hangok a magyarban egy fokkal nyíltabbakká, tehát *ě*, *o*-kká váltak, addig a hosszúak megmaradtak zártaknak, és nem fejlődtek egy fokkal nyíltabbakká. Ezt a szláv anyag ugyan világosan mutatja, de bizonyítja ezt a német jövevényszavak idetartozó anyaga is: *bitang* (az *i*-diftongusra megy vissza), *fillér* < *Vierer*, *fürmányos* < *Fuhrmann* (vö. kfn. *vuore*), *kufár* (vö. kfn. *koufer*), *zsufa* < kfn. *súfe*, *zsupp* < kfn. *schuope* stb. Nyilván más rétegek szókincsében sem ismeretlen ez a kategória, de ennek a kimutatása nem lehet e tanulmány feladata.

KNIEZSA ISTVÁN

⁹ Nyilván megkülönböztetésül a 'liszt' jelentésű *moká* szótól, amelynek vokálisa helyzeténél fogva maradt hosszú: orosz *muká*, szh. *múka*, cseh *mouka*, szlovák *múka*, le. *mąka* (a szlovénben a kettő összeesett, mert mind a kettő *móka*).

¹⁰ Lehet azonban, hogy az ómagyarban nem volt hosszú magánhangzó *+n*, *m* mássalhangzó hangkapcsolat, vagy legalább is ritka volt. Ez annál is valószínűbbnek látszik, mert ilyen hangkapcsolat az eredeti szavakban eredetileg nem volt lehetséges (a nazális ugyanis már az ómagyar kor előtt eltűnt), a török jövevényszavakban pedig nincs rá példa. Ezért úgy látszik, hogy a magyarban az ilyen hangkapcsolatok hanghelyettesítés útján rövid magánhangzóval kerültek át. Mindenesetre azonban elég korán kellett ilyen kapcsolatnak kialakulnia, amint azt a *bán-t*, *szán-t* stb. példája mutatja, amelyek már 1000 körül megvoltak.

